

ГРОШЕВИЙ ОБЛІК

2001 2010 2011

У XVII столітті, перед приєднанням України до Москви ходила на лівобережній Україні та сама монета, що і у коронних польських землях (по-за політичним зв'язком України та Польщі), з невеличким додатком монети московської; у другій половині того ж століття, як і раніш ходила монета польська та чужоземна, вибита у першій половині XVII століття й раніш, і вже значно більша кількість російської монети, що поширювалося раз у раз на кінець цього століття¹. Вчені пояснюють це тим фактом, що биття монети у Польщі після Яна Казимира, а саме після 1668 р. значно ослабло; тому виявилось як власне в Польщі, так і по землях, що були під її впливом, затримання монети, битої при попередніх королях; по друге, приєднання України до Москви та зміна через те головного джерела її постачання монетою: замість польської державної скарбниці з'явилися відповідні московські фінансові установи.

Трудно собі з'орієнтуватися у грошовому обігові чужоземної монети на Україні XVII століття. Наука зазначає величезну різноманітність її з боку характеру та вартости. Переважним металом було срібло. Велика та середня монета, та ще й до того високопробна — це були ходили таляри, півталари, та четверталари (останні були рідкими) — майже виключно європейські; що до дрібної та почасти тої самої середньої — західно-європейські динарії, соліди, гроші й комбінації грошів: 1 1/2, 3-х, 6-ти грошовики. З них монети вартістю до 3 грошів були дуже дешевого срібла, а вище 3-х грошів — дорожчого.

Польські таляри, як зазначають вчені, важили 6 2/3 золотника. 6 подвійних динаріїв (це сама дрібна срібна монета), складали один шеляг, а 18 = одному грошу. Власне кажучи, срібними могли лишитися лише трох-грошовики й вище; гроші і 1 1/2 гроша були білонові, соліди ж майже мідяні, з невеличкою примішкою срібла, чи просто лише посрібленими, це майже з початку XVII століття.

Талари та півталари, що билися у Західній та Північній Європі, у XVII ст. майже усюди були однакової ваги та якості металу, через що мали облік у Польщі та по Україні

на однакових підставах, не глядячи на місце биття. Тут були таляри, починаючи від гішпанських, данських, венгерських, гамбурських і закінчуючи талярами усіх єпископств та князівств. Підраховують до 40 місць біття. Частіш усього траплялись таляри гішпанські, найбільш зрідка таляри дрібних німецьких володінь. Найчастіш обертались цілі таляри, зовсім рідко 1/4 таляри.

Що до польської монети, то вона належала урівні як до коронних польських земель так і до володінь, що увіходили до складу польського королівства (Литва, Курляндія, Рига, Данциг). Це були згадані вже динарії, соліди, гроші, 1 1/2 гроша, 3 гроша, 6 грошей, 18 грошей й 30 грошей². Головна маса цієї монети впадала на другу половину царювання Сигізмунда III (1610-1632), досить баторієвської (1575-1583) й Яна Казимира (1648-1668).

Чистою мідяною монетою, що ходила на Україні, з'явилися польські (коронні) та литовські соліди Яна Казимира. Археологи переказують, що клади, навіть великі складаються часом лише з них. Їх ходила велика сила по людях.

Золотої монети було мало.

Дуже було багато й "чехів". Про це й свідчать архивні дані й те, що гетман Самойлович, який, гадають, почав клопотатися за биття власної монети на Україні, бажав вперто, щоб вибито було поперед усього велику кількість чехів, зовсім подібних до польських, до яких вже звикло населення.

З 1654 року посунуло багато московської монети, якої часом не хотіли пускати на Україну — з огляду чи економічних міркувань, чи міркувань політичних (Мазепа). І 1660 р., каже один з дослідників про стару українську монету один московський урядовець жалівся царю, що "гадяцкие черкаси" називали себе "королевскими", а не великого государя, казали, що їм потрібні "королевские медные талери", а не московські: "нам де государскими деньгами делать нечего".

У 1658 році Київський воєвода Бутурмін [Бутурлін] писав до Москви, що гарнізон відмовився брати мідяні гроші: "полковник и начальные люди и казаки не взяли, потому

что в Киеве казаки и мещаня и торговые люди не токмо полтинников, — и мелких медных денег ни за что не емлют”.

Які були назви грошей, що ходили на Україні? От підсумок здобутого вченими.

Соліди у життєвій практиці у Польщі звалися шелягами-шелонгами, на Україні шелягами, шелегами.

Польський “грош” звався на Україні “гріш”. Монета у 1 1/2 гроша звалась чехом (а в Польщі “полтурак”). Назва чех пішла ось звідкіль: у XIV ст. уперше були вибиті польські гроші, — це слідкування празьким грошам короля Людовика XI; по зразку турських грошей було відбито празькі гроші, чи інакше чеські; а вже за чеськими пішли й польські гроші — чехи.

Польський “шостак”, на Україні звався “шостак”.

Польський арт (18-ти грошовик) звали на Україні уртом, чи вуртом.

30-ти грошевик, що з’явився у Польщі з 1662 року, звався “тимфом”, чи — “тинфом”. Той начальник монетного двору, що запропонував польській владі бити монету цієї вартости мав прізвище “Тинф”. Але Україна почала його називати “золотим”, бо й справді він варт був золотого.

Таляр зостався у цій самій назві. Півталяр звався півталярком, а 1/4 таляра — чверткою. Оці таляри чи частини їх звалися “твердими” монетами, себ-то, мабуть високопробними. Так само звалися і “левки” — якась велика монета чи не голянського походження.

Такі були головні назви. Тепер що до грошового обліку.

Треба відріжнати “лічбу” (облік) польську й “лічбу” литовську.

Одиницею польского обліку був золотий, злотий, одиницею другого треба класти — гроші, копи грошей, рівні 60 грошам, а зрідка одиниця була така, як і в Польщі. У рахунках, грамотах, реляціях завжди ми зустрічаємо ці дві системи, чи окремо кожну з них.

Звичайною виразою були такі вирази: “готові гроші”, “певна сума”, “злоті польської лічби”, “готові гроші золоті лічби Польской монети доброй”. Часто гроші з’єднувались у копи.

Для литовської лічби вживались ті ж вирази з невеликими відповідними змінами: “копи литовські”, “копи грошей литовської лічби”.

Була також облікова одиниця таляри. “Талярій пятнадцять чехов”. “Найшли... закопаних в хаті грошей талярами битими, чвертками і шостаками талярій сто”; “взяли копеек пол-талера”...

Це велика облікова одиниця була здатна для вживання.

Коли справа була в талярі, як певній монеті, завжди додавалося: “таляр битий”. Наприклад: “найшли... закопаних грошей талярами битими, чвертками й шостаками талярій сто”.

Які були взаємовідносини між окремими обліковими одиницями? Головне, що ми тут наводимо з здобудого дослідженнями ось таке.

Дані документальні другої половини XVII ст. дають зміну гадати, що звичайна вартість таляра у золотих визначалась у 3 золотих, а тому золотий кожен мав у собі одну третину таляра. Наприклад: “взяем товару рогатого шестеро в тридцяти талярах, десят золотих готових грошей, вся сума сто золотих”... Тридцять талярів й 10 золотих прирівнюються до 100 золотих, а тому 30 талярів = 90 золотих, чи таляр — три золотих.

Коли брати таляри та копи грошей, то тут таке відношення: один таляр = 1 1/5 копи грошей (1 копа, тому = 5/6 таляра)³

Або ще приклад: 500 кіп прирівнюють до 600 золотих [і] 650 золотих, — тому одна копа = $1250/500 = 2\ 1/2$ золотих.

Загальний висновок відносно таляра такий в науці:

1) 1 таляр = 3 золотим = 1 1/5 копи

2) 1 золотий = 1/3 таляра = 2/5 копи чи 24 литовським грошам. (одна копа = 60 литовських облікових грошів).

3) 1 копа = 5/6 таляра = 2 1/2 золотим.

Справжня вартість таляра, що-до металу, який в ньому був, приблизно у 58 2/11 копійки, курс його на російському ринкові був чи 45 коп (гріш тоді $45/60 = 3/4$ коп), чи коли 60 коп (тоді копа грошей = 50 копійок, а гріш = 5/6 коп).

Тепер що до чехів. Чехи цінувались на дві московські срібні “деньги”, себ-то на копійку: “А ходят в Черкасских городах и в Белгороде и в Путивле и в Курску чехи против копейки серебряной”. Так цінували чех і Поляки у 1660 році. Коли в однім бою захопили Поляки московську казну, то цінували “серебряную копейку за чех, а медную за шелех”.

Далі, що до шостака, орта чи яких інших. 1 1/2 гроша польського цінувалися на копійку (тому гріш 2/3 коп.), то 18 грошей, себ-то орт = 12 копійок.

А звідсіль “тимф” чи 30 грошей варт був 20 копійок. Заразом з цим, коли три злотих складали таляра, то таляр був варт 60 коп.

Тепер що облікового литовського гроша, який складав одну 60-ту частину копи. 60 польських грошей, чи инакше 40 чехів чи півтораків = 40 копійкам, а 60 литовських, копа, складаючи 5/6 талярів, або 50 копійок (цінуючи таляр на 60 к.) чи 45 коп. (цінуючи таляр на 54 коп). Инакше, на 50 коп. чи 60 литовських грошей повинно було нараховуватися 75 польських грошей, себ-то на 1 литовський — 1 1/4 польський, чи на 1 польський — 4/5 литовських.

Що до “шагу”... Наводять серед багатьох інших такого приклада: “купил двор за коп двадцать ровно и дал задатку золотих 11-ть, а за ним еще приходит коп 15-ть й шагів 15-ть”.

Виходить: 20 кіп прирівнюються до 11 золотих плюс 15 кіп плюс 15 шагів. Коли золотий = 2/5 копи, 11 золотих = 22/5 коп = 4 2/5 копи. Тоді 20 кіп = 19 2/5 копам плюс 15 шагів; 20 копійок = 19 2/5 к, 3/5 коп = 15 шагів; 1 шаг = 3 / 75 = 1/25 копи, себ-то 2 2/5 литовських грошів, чи 1 копа = 25 шагів. Тому злотий = 2/5 копи = 25 x 2/5 = 50 / 5 = 10 шагів. Товновською монетою шаг варт був (з розрахунку: таляр = 60 к., копа = 50 к.) 2 копійки.

1. Див. Шугаєвський. Монета та ... счет на Укр. 1918.

2. Ці останні билися лише з шостидесятих років XVII ст.

ПРИМІТКА: Наводимо документальні дані.

Ось уривок з скарги Василя Пархомовича на Луцьку єпископію за те, що виселили його з... маєтку (1561 р.): “А то есть шка з моих, што там на тот час погинуло: две скрині великих и з шатами, и платем белим, с полотни и скатертями; к тому ...миси, талери и инши рухоми речи; и тамжо в одной скрині великой била скринечка моя малая, в той поведает било гонов их пенезей осемдесят коп и полтрети копи гроші”...

З другого документу (1566 р.) — з “Судової постанови Луцького старости Богдана Корецького з приводу скарги маршалка Малінського на Борзобогатих у справі нападу на вїйтівський будинок у Луцькому”: “За тие всі шкоди више меноние самого пана Малінського й слуг его милости — чотиріста коп сорок й одну копу й шестнадцат грошей; а навязки на тие все шкоди поменение другую чотиріста коп сорок одну копу й шестнадцат грошей; за шкоди з навязкою осмсот коп осмдесят две копи тридцат й два гроші; а заголовщики, за бои й за рани двесте и пятьдесят коп грошей. Того всего сумою тысячу коп грошей, сто двадцать две копе, тридцат и два гроші”...

З уривка “запродажного запису с. Гасанової Стефану Збаразькому, воеводі трацькому” (1569 р.): “продала есми то имение ... за певную суму пенезей за сто сорок коп грошей личби й монети великого князтва Литовського, личачи по десяти пенезей белих в грош литовський, которая сума пенезей вся сполна сто и сорок коп грошей литовських от его милости до рук моих отдана и заплачная”...

Із скарги луцьких населників з приводу нападу Олехни Воропа (1575 р.): “Корницца с жоною и с челядником, которого били и за лоб ирвали, поличковали, сермягу новую чорную з него злупили, пасс с намистою и з полукоп’ем грошей, шапку новую и серпов два от него отняли”...

3. У одному борговому документі 1693 року 50 талярів = 60 копам, а тому один таляр = 60/50 копи, чи 6/5 копи = 1 1/5 копи і т. п.

У другому такому ж документі 1690 р. читаємо: “коп 40 литовських монети доброї”. Прирівнюються до 100 золотих; тому одна копа = 100/40 = 2 1/2 золотих.

ΝΟΑΒ² Í ΑΒÍ ΑÍ² Í ΑÇΑÈ Ì²Ð, ΑΑΛÈ É ΑΒÍ ØΑÈ Í Α ΟÈΒΑ-Í²

Ì³ða íà çàì èρ.

КЛИТКА - 10 десятин (подекуди 6 моргів)	ДЕСЯТИНА - 2400 кв. сажнів
ЧВЕРТКА - 8 до 10 десятин	МОРГ - 1317 [кв. сажнів]
ВОЛОКА - 4 чвертини, або 30 моргів	КОСАРА - 1\2 десятини.
РИЗА - 2 десятини	ОПУРГ - 1\4 десятини

Ì³ða íà äîâæèíó.

МИЛЯ - 10 верстов	ЛІКОТЬ - 13 вершків
ГОНИ - 120 сажнів	КОРХ - 1 1\2 вершка
ШНУР - 75 ліктів або 63 аршини, подекуди 10 саж.	

Ì³ða íà ñèíèá.

ЧЕТВЕРТЬ - 8 мірок, або 64 гарців	КОРЕЦЬ - 4 мірки
	МІРКА - 8 гарців

Ì³ða íà ð³æèá.

БОЧКА - 40 відер	ЧВЕРТКА - 1\4 кварта
ВІДРО - 10 кварт	ВОСЬМУШКА - 1\8 кварта, або 1\2 чвертки
ОКО - 3 кварта	КВАТИРКА - 2 кручки
КВАРТА - 2 півкварті, або 4 чвертки	КРУЧЕК - 1 сотка (1/2 осьм.)

Ì³ðè íà ïðüæèáí.

МІТОК - 40 до 50 пасом	ПАСМО чи ПОВІСМО - 10 чисниць
ПІВМ'ТОК - 20 пасом	ЧИСНИЦЯ - 3 нитки.

Ãðíø³

ШАГ - Гріш 1\2 копійки	КАРБОВАНЕЦЬ - 1 руб
ГРИВНЯ - 3 копійки	ТРОЯЧКА - 3 карб.
ГРИВЕНИК - 10 копійок	ПЯТКА або ПЯТИРИЧКА - 5 карб.
ЗЛОТ - 15 коп.	ДЕСЯТКА - 10 карб.
СЕМГРИВЕНИК - 20 коп.	ПЯТДЕСЯТКА - 50 карб.
СОРОКІВКА або сороківець - 20 к.	СОТКА - 100 карб.
КОПА або КОПОВИК - 50 коп. (пів карбованця).	